

ALOIS ANDRLE, VLADIMÍR SRB

NOVÁ KONCEPCE POJMŮ MĚSTO A VENKOV A JEJÍ VÝZNAM PRO GEOGRAFII

A. Andrle, V. Srb: *A New Conception of „Towns“ and „Country Villages“ and Its Importance to Geography.* — Sborník ČSGS, 93, 2, p. 103—115 [1988]. — The classification of „towns“ and „country villages“ is of historical origin. The classification should reveal their dichotomy in terms of the economic, social and demographic development and the functions in the settlement pattern. The latest legal framework for the classification of settlements is stimulated in the People's Committees Acts, No. 31/1983 in CSR and No. 35/1983 in SSR. The authors describe various aspects of the development of towns and country villages in Czechoslovakia since 1918 till the present time. A complete list of towns defined by the legal regulation dated December 31, 1987 is annexed.

S problematikou prostorových struktur v základním stupni souvisí složitá otázka vztahů mezi městem a venkovem. K jejímu hodnocení je ovšem nutné se zabývat obsahem pojmů město a venkov s cílem dostat se k uspokojivému vymezení, jež by umožňovalo číselně určité, kvantifikovatelné srovnání základních parametrů měst a venkova. Klíčem k tomu je ujasnění, co lze pokládat za město; venkov pak lze pokládat za „ne-město“, za veškeré osídlení, které není městem.

Vztahy mezi městem a venkovem se zabývá rozsáhlá, dnes už obtížně přehledná řada prací odborné literatury z hledisek zejména politických, geografických, sociálně ekonomických a sociologických. Pojmy město a venkov nejsou přesto jednoznačně, konkrétně ani v určité míře jednotněji ujasněny. Existuje množství definic města. Problém je však především v tom, že město je útvarem velmi složitým, který má mnoho tváří. Jinak město spatřuje, a tedy i pokouší se definovat např. geograf, urbanista, ekonom či sociolog. Každá z disciplín přistupuje k pojmu města ze svých hledisek a zdůrazňuje tu či onu stránku či projev — ačkoli město je nepochybně útvarem integrálním, nedílným celkem, jednotou vzájemně působících stránek a faktorů. Složitost dále komplikuje historická podmíněnost a regionální diferenciace měst. Města se v historickém vývoji mění, a to zvláště v poslední době často v poměrně krátkém čase a podstatně; stejně tak prochází evolucí i venkov. Rozdílný charakter mají mimo to města v různých částech světa, často i v rámci jednotlivých zemí.

Současná města často už ztrácejí kompaktní ráz, splývají v nových formách (městské regiony, konurbace, megapole), prolínají do venkovského osídlení. Zvláště v zázemí velkých měst a v urbanizovaných prostorech lze těžko stanovit dělicí čáru, kde končí město a kde začíná vesnice, resp. venkov. Venkov přestává být sférou výlučně jen

zemědělské výroby. Jeho obyvatelé ve stále větší míře pracují ve městech, kam dojíždějí do zaměstnání do průmyslu, stavebnictví, služeb a dalších odvětví. Se sociálně ekonomickou a třídní heterogeností venkova souvisí, že z měst do venkova stále více vyzařují prvky městského způsobu života (nepřímá urbanizace). Zejména v podmínkách evropských ekonomicky rozvinutých zemí, tedy i v ČSSR, s vysokou intenzitou využití území a hustou sítí sídel není mezi městem a venkovem vakuum. Mezi městem a vesnicí vznikají přechodné, hybridní články.

Přes tuto nespornou skutečnost existence hybridních článků mezi oběma polárními typy — městem a vesnicí — potřebujeme pro základní orientaci alespoň třídění dichotomické — na město a venkov, přičemž transitivity typy (hybridy) je nutné přiřadit k tomu z obou polárních typů, k nimž mají blíže.

V geografické, demografické a sociologické literatuře a ve statistice se definice města často obchází tím, že za města se pokládají obce od určitého počtu obyvatel. Příslušná delimitační hodnota však bývá značně, dá se říci, že až příkře rozdílná.

Nejednotnost vymezení pojmu město shledáváme už v úrovni mezinárodních srovnání. Ukazují to příklady definic pojmu „město“, použité např. v publikaci OSN (5):

Belgie — města, městské aglomerace a městské obce.

Bulharsko — obce určené jako města podle zákona.

Dánsko — 1965: obce se 2 000 a více obyvateli, 1970: aglomerace s počtem 2 000 a více obyvatelů.

Finsko — obce městského typu.

Francie — obce zahrnující aglomerace s 2 000 a více obyvateli, žijícími v těsném sousedství se vzdáleností domů menší než 200 metrů.

Irsko — města včetně předměstí s 1 500 a více obyvateli.

Lucembursko — obce s 2 000 a více obyvateli v centru města.

Maďarsko — Budapešť a města prohlášená za města zákonem.

Německá demokratická republika — obce s 2 000 a více obyvateli.

Nizozemí — města: obce s 2 000 a více obyvateli; poloměsta: obce pod 2 000 obyvatel, kde však podíl ekonomicky činných v zemědělství je nižší než 20 %, a další zvláště určené obce.

Polsko — města a obce městského typu jako např. dělnické obce, rybářské obce, lázeňské obce.

Portugalsko — aglomerace s 10 000 a více obyvateli.

Rumunsko — města a 183 dalších obcí městského charakteru.

Spojené království — Anglie a Wales: oblasti klasifikované jako městské pro místní vládní účely; Severní Irsko: samosprávné město, municipální město a městský obvod; Skotsko: samosprávné město, municipální město a městský obvod.

Sovětský svaz: obce prohlášené za města podle republikových zákonů.

Španělsko — 1981: municipia s 2 000 a více obyvateli.

Švédsko — zastavěná místa s nejméně 200 obyvateli, kde mezi domy není obvykle vzdálenost větší než 200 metrů.

Pokud jde o Československo, je účelný určitý historický exkurz k vývoji urbanistických koncepcí osídlení z hlediska, zda bychom z nich nemohli vycházet při úvaze o pojmu venkov.

K zásadním cílům zemí budujících socialismus patří obecně postupné překonávání podstatných rozdílů mezi městem a venkovem. Hlavním

článkem k postupnému přibližování se k tomuto cíli byly revoluční změny v zemědělské výrobě — socializace zemědělství, vznik třídy družstevních rolníků, technický pokrok v materiálně technické základně zemědělství, budování socialistických zemědělských velkozávodů.

Touto cestou jsme šli i v Československu. Jakmile se však u nás rozvinula socializace zemědělství, začaly vznikat socialistické zemědělské velkozávody a zvýšila se životní úroveň pracujících v zemědělství. Jakmile se zmenšily ekonomické a sociální rozdíly mezi městem a vesnicí a změnila se vytvářením třídy družstevních rolníků i třídní aspekty této otázky, počaly do popředí vystupovat další stránky těchto rozdílů, stojící dříve ve stínu „klasického“ sociálního, ekonomického a třídního dilematu. Nového významu nabývají ostatní otázky životních podmínek venkovského obyvatelstva — a to už nikoli jen obyvatelstva činného v zemědělské výrobě. Problém rozdílů mezi městem a venkovem se počínal přenášet do nových rovin, v nichž řešení je nutné hledat už spíše ve sféře sídelně geografických a urbanistických (územně plánovacích) nástrojů. Od počátku 60. let se v ČSSR rozvíjejí práce na dlouhodobých koncepcích osídlení, podle kterých se vývoj měst a obcí usměrňuje plánovitě v souladu se zájmem společnosti, aby se i racionální struktura osídlení stala aktivním faktorem v procesu intenzifikace hospodářského a sociálního rozvoje. První etapa těchto koncepcí vycházela z principů tzv. střediskové soustavy osídlení. V ní byl proveden výběr obcí — středisek osídlení oblastního, obvodního a místního významu. Jejich funkcí bylo především diferencovaně zajišťovat pro obyvatelstvo spádových obvodů vyšší služby pro obyvatelstvo, které není možné budovat v atomizované síti všech drobných sídel. (Sídel je v ČSSR přes 21 tisíc.) Výběr středisek osídlení měl konkrétní důsledky; byl spojen s vytyčením zásad pro diferencované soustředování obyvatelstva a výrobních i nevýrobních investic do určených středisek. Postupně však krystalizovalo poznání, že osou vývoje osídlení je především rozvoj měst a že vývoj jednotlivých měst i obcí neprobíhá izolovaně, ale ve vzájemných jejich souvislostech a vztazích v rámci sídelních svazků (subsystémů). To vyústilo ve druhé generaci dlouhodobých koncepcí, ve kterých se v obou národních republikách určily sídelní regionální aglomerace a městské regiony (vč. jejich jader a přidružených center osídlení). Koncepce urbanizace v zásadě nepopřely principy střediskové soustavy osídlení, jen je ovlivnily. Střediska osídlení obvodního a místního významu uchovávají svou funkci především mimo urbanizační prostory, na venkově; v urbanizačních prostorech se tyto funkce řeší jako nedílná součást sídelních svazků sídelních regionálních aglomerací a městských regionů.

Urbanistické struktury první generace, tzn. střediskové soustavy osídlení, se otázky řešení rozdílů mezi městem a venkovem týkaly potud, že vůdčím motivem určení středisek osídlení bylo především zajištění obsluhy pro venkov. Vyznačovaly se i tím, že součástí střediskové soustavy osídlení byla už opatření k soustředování výrobních i nevýrobních investic (zvláště bytové výstavby) do středisek osídlení. Nedostatkem těchto opatření bylo, že byla formulována jen všeobecně, jako zásady; zásady nebyly důsledně dovedeny do roviny zcela konkrétních úkolů a nezabezpečovaly také zpětnou vazbu, tzn. kontrolu, jak se budou uvádět v život. Projevilo se to např. v tom, že řada středisek osídlení se nevyvíjela v 70. letech tak, jak by odpovídalo jejich funkci.

Avšak ani druhá generace urbanistických koncepcí, koncepce urbanizace, nedává východisko k ujasnění pojmu město. Sídlní regionální aglomerace a městské regiony nemají charakter prostorových struktur v základním stupni. Jde o velkoplošné struktury, o území zahrnující sídlní subsystémy, územní svazky města a obcí, které jsou sice vzájemně spjaty, ale jako individuální prvky subsystémů jsou velmi rozdílného charakteru. Přitom jádra sídlních regionálních aglomerací a městských regionů a jejich přidružená centra osídlení představují jen malou část všech měst. Na straně druhé v urbanizačních prostorech sídlních regionálních aglomerací a městských regionů se nachází množství obcí a sídel evidentně neměstského charakteru.

Dichotomie město — venkov je trvalým problémem geografické, urbanistické a statistické teorie i praxe. Rozmanitost pohledů na tento problém způsobuje kolísání při volbě definicí v jejich historickém vývoji, a to nejen ve starších obdobích, ale až do současnosti. Geografické analýzy rozmístění a reprodukce obyvatelstva jsou i z hlediska třídění na město a venkov odkázány na statistické prameny, resp. demografickou statistiku, která se naopak při volbě kritérií v našich poměrech vždy opírala také o spolupráci s geografii. Je proto užitečné uvést též zúžený exkurz do historie definování města a venkova v československé statistice od roku 1918.

Již první rozbor sčítání lidu, domů a bytů z roku 1921 a 1930 operovaly s výsledky třídění obcí a obyvatelstva na městské a venkovské. Je příznačné, že tyto rozborů uvádějící pramenná díla výsledků prvních čs. republikánských cenzů 1921 a 1930 (6, 7) operovaly s pojmy město a venkov, ale je rovněž příznačné, že užívaly dvojí definice, opřené o velikost obce: v jednom případě byl hranicí počet obyvatelstva v obci ve výši 2 000 (rozbor koncentrace a hustoty zalidnění obyvatelstva), v druhém případě bylo hranicí 10 000 obyvatel v obci (rozbor věkového složení obyvatelstva měst a venkova).

Toto členění s hranicemi 2 000, ev. 10 000 obyvatel jako určující pro dělení obcí a obyvatelstva na město a venkov se pak promítalo v mnoha dalších zpracováních nejen výsledků sčítání lidu, ale také ve statistice pohybu obyvatelstva. Za obvyklejší hranici se uznávala hranice 2 000 obyvatel v obci, opírající se o doporučení Mezinárodního statistického ústavu (ISI) z jeho zasedání v Praze v roce 1938. Doporučení vycházelo z hranice 2 000 obyvatel v soustředěném osídlení na určitém teritoriu, avšak obtíže při zajišťování takové skutečnosti vedly k aplikaci zjednodušené definice, vycházející z počtu 2 000 obyvatel v administrativní jednotce, kterou obvykle bývala obec. V této podobě poskytovaly a poskytují informace o obyvatelstvu v členění na město a venkov i nadále naše ústřední statistické úřady mezinárodním organizacím, jako např. OSN, RVHP ap.

Při této praxi se nerespektovalo, že československá statistika měla k dispozici i tzv. historickou klasifikaci měst a městských obcí z doby před první světovou válkou. Nebylo jí však využíváno vzhledem k malé symetrii definice v Česku a na Slovensku. Avšak ještě v Statistickém lexikonu obcí v RČS ze sčítání 1930 nacházíme u příslušných obcí městského typu charakteristiku „město“, „městys“, „ves“ pro oblast Česka: a označení „obec s regulovaným magistrátem“ nebo „municipální město“ pro oblast Slovenska. Když se na přelomu padesátých let připravovala klasifikace měst a venkova, bylo ukázkově zpracováno z vý-

sledků sčítání lidu 1950 i členění obcí a obyvatelstva podle tzv. historických kritérií. Podle nich bylo na území dnešní ČSR 541 měst a 503 městysů, na Slovensku pak 39 obcí s regulovaným magistrátem resp. municipálních obcí. Obyvatelstvo takto vymezených obcí městského typu představovalo v roce 1950 celkem 40,9 % celostátní populace, v ČSR 49,6 %, na Slovensku však pouze 18,4 %. Již tato data ukazovala asymetrii definice města a nebylo k ní proto nikdy přihlíženo.

V první polovině padesátých let připravil tehdejší Státní úřad statistický postupně několik návrhů definic měst a obcí městského typu (lázeňské obce, dělnické obce), a to s přihlédnutím k sovětským doporučením. Projednávání ukázalo obtíže vytvořit víceúčelovou klasifikaci, přijatelnou všemi resorty jako oficiální. Proto bylo dočasně upuštěno od hledání charakteristik, vhodných pro určení obcí jako obcí městských na jedné straně a venkovských na straně druhé. Práce byly obnoveny teprve v období přípravy sčítání lidu, domů a bytů 1961, kdy tehdejší SÚS připravil nový, tentokrát jednoúčelový návrh na města a venkov pro účely zpracování výsledků připravovaného cenzu. Návrh vyšel pod hlavičkou nástupce SÚS, jímž se stal Ústřední úřad státní kontroly a statistiky (11). Veřejnost byla s návrhem seznámena ve spolupráci s československými geografy (13). V citovaném pramenu je uvedena historie předchozích návrhů i posledního návrhu z roku 1961, definice měst a ostatních obcí městského charakteru a výsledky aplikace jednotlivých návrhů na výsledky sčítání 1950.

Klasifikace vypracovaná pro sčítání lidu, domů a bytů 1961 byla použita při zpracování dat tohoto sčítání, i když nešlo o klasifikaci oficiální, ale statisticky jednoúčelovou. Ve stejném duchu byly vypracovány klasifikace měst a venkova i pro sčítání v roce 1970 a 1980, navazující obsahově, teoreticky i prakticky na první cenzovou klasifikaci z roku 1961. Výsledky těchto zpracování jsou v tab. 1.

Tab. 1 Počet obcí městského typu a jejich obyvatelstvo podle sčítání 1961—1980 (podle klasifikace SÚS, SSÚ a FSÚ pro jednotlivá sčítání)

Rok	ČSSR			ČSR			SSR		
	počet obcí		obyv. měst. obcí v tis.	počet obcí		obyv. měst. obcí v tis.	počet obcí		obyv. měst. obcí v tis.
	celkem	z toho: měst. typu		celkem	z toho: měst. typu		celkem	z toho: měst. typu	
Absolutní počet									
1961	11 963	576	6 540	8 726	457	5 228	3 237	119	1 312
1970	10 602	778	7 966	7 511	602	6 088	3 091	176	1 878
1980	7 503	862	10 007	4 778	696	7 364	2 725	176	2 643
Podíly z úhrnu obcí resp. z úhrnu obyvatel v %									
1961	100,0	4,8	47,6	100,0	5,2	54,6	100,0	3,7	31,4
1970	100,0	7,3	55,5	100,0	8,0	62,1	100,0	5,7	41,4
1980	100,0	11,5	65,5	100,0	14,4	71,6	100,0	6,5	53,0

Pramen: A. Andrlé, V. Srb, J. Martínek: Vývoj československých měst 1869—1980. Praha, 1986, 76 s. SK VTIR a Terplan, Knížnice ČK VTIR.

Počet městského obyvatelstva se během dvaceti let mezi posledními třemi populačními cenzy zvyšoval poměrně pravidelně: v prvním deceniu o 21,8 %, ve druhém deceniu o 25,6 %, v SSR rychleji než v ČSR (vzrůst v SSR o 43,1 % resp. o 40,7 %, v ČSR pouze o 16,4 % resp. o 21,0 %).

I když proti klasifikaci ústředních statistických úřadů (Federální, Český a Slovenský statistický úřad) bylo možno vznášet některé námitky, lze říci, že v podstatě plnily velmi uspokojivě svou úlohu. Na cenová zpracování však nenavazovala běžná demografická statistika přirozeného a mechanického pohybu obyvatelstva, takže nebylo a není možno sledovat žádnou ze složek přirozené ani migrační reprodukce městského a venkovského obyvatelstva. Statistické prameny v intercenzálních letech pracují nadále jen se sedmi velikostními skupinami obcí, z nichž lze odvodit města a venkov podle vlastních představ, ale data nenavazují na města a venkov reprezentovaná výsledky sčítání lidu.

V ČSSR do nedávna právní status obcí nedával spolehlivá východiska pro to, abychom za města v meritorním (sídelně geografickém a sociálně politickém) obsahu pokládali všechny obce, ve kterých působil městský národní výbor. Praxe rozhodování, kde působí MěstNV, byla nejednotná.

Mezi jednotlivými městy existují ovšem velké rozdíly, dané nejen počty obyvatel, ale i rozdílnými problémy jejich funkce, rozvoje a úkolů, které musí řešit. To si vyžadovalo řešit i pravomoc a odpovědnost národních výborů měst tak, aby měly předpoklady řídit další rozvoj měst neúčinněji, a to s ohledem na velké rozdíly mezi jednotlivými městy diferencovaně, podle jejich velikosti, struktury a funkcí v sídelních svazcích.

Potřeba řešit tuto problematiku diferencovaně podle typů měst, se zřetelem na všechny základní funkce národních výborů, vč. výkonu státní správy, byla mj. stanovena v dokumentu „Úkoly v rozvoji národních výborů a postup jejich realizace“, projednaném v roce 1979.

Historie vymezování měst a městských obcí doznala na přelomu osmdesátých let nového stupně řešení. Souvisí to s vydáním novel k zák. č. 69/1967 Sb. o národních výborech, a to zákona ČNR č. 137/1982 Sb. a zákona SNR č. 139/1982 Sb. obsažených v tzv. úplném znění v zákonu ČNR č. 31/1983 Sb. a zákonu SNR č. 35/1983 Sb. Tyto zákony mají mimořádný význam v dosavadním vývoji definice města a venkova v Československu. Mají víceúčelový charakter, jak správně vyložili autoři studie k tomuto novému uspořádání (10, s. 25).

Aplikace nového vymezení měst a obcí městského charakteru v § 10 cit. národních zákonů z roku 1983 poskytuje, v návaznosti na předchozí úpravy v hl. m. Praze a v hl. m. SSR Bratislavě jakož i v dalších městech se zvláštním postavením (Brno, Ostrava, Plzeň, Košice), novou výchozí základnu pro analýzy kategorií město — venkov (urban — rural) v Československu.

Současná situace v legislativní úpravě této otázky vytváří soubor měst a městských obcí v této podobě:

- a) hlavní města: hl. m. Praha, hl. m. SSR Bratislava,
- b) ostatní města se zvláštním postavením: Brno, Ostrava, Plzeň, Košice,
- c) města s MěstNV 1. kategorie (dále města 1. kategorie),
- d) města s MěstNV 2. kategorie (dále města 2. kategorie),

e) obce městského charakteru s MěstNV 3. kategorie (dále obce s MěstNV 3. kategorie).

V první kategorii jsou MěstNV ve městech, které jsou sídly krajů, a MěstNV v dalších významných velkých městech se zvlášť rozvinutou hospodářskou, politickou, kulturní a správní činností a ve významných lázeňských městech; významná velká města, pokud nejsou sídly krajů, a významná lázeňská města určily na návrh KNV vlády obou národních republik.

Ve druhé kategorii jsou MěstNV ve městech, která jsou sídly okresů, a MěstNV v obcích městského charakteru, které jsou významnými středisky osídlení a jsou vybaveny zařízeními a provozovny pro zabezpečování služeb a potřeb obyvatel obcí a jejich spádového území; tyto obce určily KNV.

Ve třetí kategorii jsou MěstNV v ostatních obcích městského charakteru.

Zákonná úprava rozeznává tedy města a obce městského charakteru.

Členění MěstNV do tří kategorií umožnilo diferencovaně řešit úpravu jejich působnosti; přitom se se zřetelem na nutnost zvýšit zejména jejich koordinační vliv na komplexní ekonomický a sociální rozvoj ve městech posílila úloha MěstNV.

Jde však o více než jen o právní status měst a o pravomoce jejich městských národních výborů. Rozhodování, ve kterých městech a obcích městského charakteru budou MěstNV té které kategorie, bylo výsledkem individuálního zkoumání, při kterém se přihlíželo zejména k ekonomickému a společenskopolitickému významu, k způsobu zástavby (zvláště ke koncentraci obyvatelstva v jaderném sídlu obce), k rozsahu spádového území, k obslužné funkci pro jeho obyvatele a k vyšší technické vybavenosti — obecně tedy k tomu, zda to které město či obec městského charakteru má znaky a předpoklady, opravňující v podmínkách ČSSR k označení za město, resp. obec městského charakteru. Do značné míry šlo tedy o typologickou klasifikaci nejen právního, ale i širšího meritorního významu. Obce s MěstNV můžeme proto pokládat za města v širším smyslu (i když řada z nich nemá ani 10 tis. obyvatel a lze u nich někdy pozorovat znaky a rysy vyskytující se u některých z ostatních, venkovských, obcí). Status měst a obcí městského charakteru má přitom i některé důsledky pro další jejich rozvoj.

Tyto skutečnosti inspirují k myšlence o významu klasifikace MěstNV (resp. měst) pro otázku definice pojmu město a venkov.

Přitom vcelku není pochyb o opravdu městském charakteru měst 1. a 2. kategorie. (Případy, kdy městský národní výbor je zřízen v lázeňských obcích či pro jejich aglomerát — např. ve Vysokých Tatrách — jsou spíše výjimečné, přičemž specifické podmínky takových případů formují alespoň kvaziměstskou povahu daných obcí.)

Poněkud sporné jsou otázky povahy jedině u obcí městského charakteru s MěstNV 3. kategorie. Jisté vodítko v této věci však dává to, že obce městského charakteru (3. kategorie) se hodnotami většiny klíčových ukazatelů a parametrů své demografické, ekonomické a bytové situace přiklání blíže k nepochybným městům než k ostatním (venkovským) obcím, ve kterých působí jen místní národní výbory. Tento závěr je možné učinit v globální poloze, tj. za množiny obcí s MěstNV 3. kategorie. Při posuzování jednotlivých případů by samozřejmě mohly být výhrady, což ovšem obecně platí o každé klasifikaci.

Při úvaze o vymezení pojmu město je účelný co možná restriktivní přístup k pojmu venkova. Počty skutečně venkovských obcí se v posledních letech zmenšují, a to především změnou jejich sociálně ekonomického rázu.

Ztotožníme-li města a obce městského charakteru (3. kategorie) s pojmem město, odpovídá to nejvíce tomuto požadavku — pojem venkov se tím účelně zúží.

Tab. 2 Počet měst, obcí městského charakteru a ostatních obcí a jejich obyvatelstva 1970 a 1980*) (stav obcí 1. 1. 1983)

Kategorie obcí	Počet obcí	Počet obyvatelstva		Přír. obyv.	Rozmístění podle kategorií v %	
		1970	1980		1970	1980
ČSSR						
Hlavní města	2	1 446 726	1 562 445	8,0	10,1	10,2
ostatní města se zvláštním postavením	4	943 504	1 066 605	13,0	6,6	7,0
města 1. kategorie	32	1 764 410	2 046 287	16,0	12,3	13,4
města 2. kategorie	264	3 162 262	3 807 725	20,4	22,0	24,9
obce s MěstNV 3. kategorie	254	1 027 912	1 092 481	6,3	7,2	7,2
města a obce měst. charakteru celkem	556	8 344 814	9 575 543	14,7	58,2	62,7
ostatní obce	6 947	6 000 168	5 707 552	-4,9	41,8	37,3
Ú h r n e m	7 503	14 344 982	15 283 095	6,5	100,0	100,0
ČSR						
Hlavní města	1	1 140 794	1 182 186	3,6	11,6	11,5
ostatní města se zvláštním postavením	3	793 949	864 237	8,9	8,1	8,4
města 1. kategorie	23	1 377 494	1 543 604	12,1	14,1	15,0
města 2. kategorie	181	2 197 650	2 536 714	15,4	22,4	24,6
obce s MěstNV 3. kategorie	224	906 839	954 538	5,3	9,2	9,3
města a obce měst. charakteru celkem	432	6 416 726	7 081 279	10,4	65,4	68,8
ostatní obce	4 346	3 390 967	3 210 648	-5,3	34,6	31,2
Ú h r n e m	4 778	9 807 693	10 291 927	4,9	100,0	100,0
SSR						
Hlavní města	1	305 932	380 259	24,3	6,7	7,6
ostatní města se zvláštním postavením	1	149 555	202 368	35,3	3,3	4,0
města 1. kategorie	9	386 916	502 683	29,9	8,5	10,1
města 2. kategorie	83	964 612	1 271 011	31,8	21,3	25,5
obce s MěstNV 3. kategorie	30	121 073	137 943	13,9	2,7	2,8
města a obce měst. charakteru celkem	124	1 928 088	2 494 264	24,9	42,5	50,0
ostatní obce	2 601	2 609 201	2 496 904	-4,3	57,5	50,0
Ú h r n e m	2 725	4 537 289	4 991 168	100,0	100,0	100,0

*) Podle úplného znění zák. ČNR č. 31/1983 Sb. a zák. SNR č. 35/1983 Sb., o národních výborech, tj. zák. č. 69/1967 Sb., o národních výborech včetně novel, tj. zák. ČNR č. 137/1982 Sb. a zák. SNR č. 139/1982 Sb.

Pozn.: Počet obyvatelstva 1970 i 1980 v územní organizaci obcí k 1. 11. 1980.

Seznam měst a obcí městského charakteru podle stavu k 1. lednu 1983

Hlavní města	
Hl. m. Praha, hl. m. SSR Bratislava	
Ostatní města se zvláštním postavením:	
Plzeň, Brno, Ostrava, Košice	
Města s městským národním výborem 1. kategorie:	
Středočeský kraj:	Kladno, Mladá Boleslav
Jihočeský kraj:	České Budějovice
Západočeský kraj:	Karlovy Vary, Mariánské Lázně
Severočeský kraj:	Ústí n. Lab., Děčín, Chomutov, Liberec, Most, Teplice
Východočeský kraj:	Hradec Králové, Pardubice
Jihomoravský kraj:	Gottwaldov, Jihlava, Prostějov
Severomoravský kraj:	Frýdek-Místek, Havířov, Karviná, Olomouc, Opava, Přerov, Třinec
Západoslovenský kraj:	Nitra, Piešťany, Trenčín, Trnava
Středoslovenský kraj:	Banská Bystrica, Martin, Žilina
Východoslovenský kraj:	Prešov, Vysoké Tatry
Města s městským národním výborem 2. kategorie:	
Středočeský kraj:	Benešov, Vlašim, Beroun, Slaný, Kolín, Kutná Hora, Čáslav, Mělník, Kralupy n. Vlt., Neratovice, Nymburk, Lysá n. Lab., Poděbrady, Brandýs n. Labem - Stará Boleslav, Čelákovice, Říčany, Příbram, Rakovník
Jihočeský kraj:	Trhové Sviny, Týn n. Vlt., Český Krumlov, Kaplice, Jindřichův Hradec, Dačice, Třeboň, Pelhřimov, Humpolec, Kamenice n. Lip., Pacov, Písek, Milčvsko, Prachatice, Vimperk, Strakonice, Blatná, Vodňany, Tábor, Bechyně, Sezimovo Ústí, Soběslav, Veselí n. Luž.
Západočeský kraj:	Domažlice, Horšovský Týn, Kdyně, Cheb, Aš, Františkovy Lázně, Nejdek, Ostrov, Klatovy, Horažďovice, Sušice, Železná Ruda, Přeštice, Nýřany, Rokycany, Sokolov, Chodov, Kraslice, Tachov, Stříbro
Severočeský kraj:	Česká Lípa, Nový Bor, Rumburk, Varnsdorf, Jirkov, Kadaň, Klášterec n. Oh., Jablonec n. Nis., Tanvald, Železný Brod, Frýdlant, Hrádek n. Nis., Litoměřice, Lovosice, Roudnice n. Lab., Štětí, Louny, Podbořany, Žatec, Litvínov, Bílina, Dubí, Duchcov, Krupka
Východočeský kraj:	Havlíčkův Brod, Chotěboř, Nový Bydžov, Chrudim, Hlinsko, Jičín, Hořice, Nová Paka, Náchod, Broumov, Jaroměř, Nové Město n. Met., Pfelouč, Rychnov n. Kněž., Semily, Harrachov, Jablonec n. Jiz., Jilemnice, Rokytnice n. Jiz., Turnov, Vysoké n. Jiz., Svitavy, Litomyšl, Moravská Třebová, Polička, Trutnov, Dvůr Králové n. Lab., Janské Lázně, Špindlerův Mlýn, Vrchlabí, Žacléř, Ústí n. Orli., Česká Třebová, Choceň, Lanškroun, Vysoké Mýto

Jihomoravský kraj:	Blansko, Boskovice, Ivančice, Rosice, Tišnov, Břeclav, Hustopeče, Mikulov, Luhačovice, Napajedla, Otrokovice, Slavičín, Valašské Klobouky, Hodonín, Kyjov, Veselí n. Mor., Kroměříž, Bystrice p. Host., Holešov, Třebíč, Moravské Budějovice, Uherské Hradiště, Uherský Brod, Vyškov, Znojmo, Moravský Krumlov, Žďár n. Sáz., Bystrice n. Pernšt., Nové Město na Mor., Velké Meziříčí
Severomoravský kraj:	Bruntál, Krnov, Rýmařov, Frýdlant n. Ostr., Jablunkov, Bohumín, Český Těšín, Orlová, Nový Jičín, Bílovec, Frenštát p. Radh., Kopřivnice, Odry, Příbor, Studénka, Litovel, Šternberk, Uničov, Hlučín, Vítkov, Hranice, Kojetín, Lipník n. Beč., Šumperk, Jeseník, Mohelnice, Zábřeh, Vsetín, Rožnov p. Radh., Valašské Meziříčí
Západoslovenský kraj:	Malacky, Modra, Pezinok, Senec, Dunajská Streda, Čalovo, Šamorín, Galanta, Sereď, Šaľa, Komárno, Hurbanovo, Kolárovo, Levice, Šahy, Želiezovce, Zlaté Moravce, Vráble, Nové Zámky, Štúrovo, Šurany, Senica, Myjava, Skalica, Topoľčany, Bánovce n. Bebr., Partizánske, Nové Mesto n. Váh., Stará Turá, Trenčianské Teplice, Hlohovec
Středoslovenský kraj:	Brezno, Čadca, Kysucké Nové Mesto, Turzovka, Dolný Kubín, Námestovo, Tvrdošín, Liptovský Mikuláš, Liptovský Hrádok, Ružomberok, Lučenec, Fiľakovo, Turčianské Teplice, Považská Bystrica, Dubnica n. Váh., Nová Dubnica, Púchov, Prievidza, Handlová, Rimavská Sobota, Hnúšťa, Šafárikovo, Veľký Krtíš, Zvolen, Detva, Krupina, Žiar n. Hr., Banská Štiavnica, Kremnica, Nová Baňa, Bytča
Východoslovenský kraj:	Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Snina, Moldava n. Bod., Poprad, Kežmarok, Michalovce, Sabinov, Rožňava, Revúca, Spišská Nová Ves, Gelnica, Levoča, Stará Ľubovňa, Svidník, Stropkov, Trebišov, Kráľovský Chlmec, Veľké Kapušany, Vranov n. Top.
Obce s městským národním výborem 3. kategorie:	
Středočeský kraj:	Týnec n. Sáz., Votice, Hořovice, Stochov, Unhošť, Velvary, Český Brod, Kostelec nad Černými Lesy, Kouřim, Zruč n. Sáz., Kostelec n. Lab., Bakov n. Jiz., Bělá p. Bezd., Benátky n. Jiz., Mnichovo Hradiště, Městec Králové, Pečky, Úvaly, Černošice, Hostivice, Jílové, Iibčice n. Vlt., Mníšek p. Brdy, Rostoky, Řevnice, Březnice, Dobříš, Rožmitál p. Třemš., Sedlčany, Nové Strašecí
Jihočeský kraj:	Borovany, Hluboká n. Vlt., Lišov, Nové Hrady, Rudolfov, Zlív, Horní Planá, České Velenice, Nová Bystrice, Počátky, Žirovnice, Protivín, Netolice, Volary, Volyně, Mladá Vožice
Západočeský kraj:	Bělá n. Radb., Holýšov, Staňkov, Hranice, Lázně Kynžvart, Luby, Plesná, Skalná, Jáchymov, Nová Role, Teplá, Toužim, Žlutice, Kašperské Hory, Nýrsko, Plánice, Švihov, Blovice, Dobřany, Nepomuk, Starý Plzenec, Stod, Kozlany, Kralovice, Manětín, Město Touškov, Plasy, Třemošná, Hrádek, Mirošov, Mýto, Radnice, Zbiroh, Březová, Habartov, Horní Slavkov, Kynšperk n. Oh., Loket, Nové Sedlo, Rotava, Bor, Planá

Severočeský kraj:	Cvikov, Doksy, Jablonné v Podj., Kamenický Šenov, Mimoň, Stráž p. Ral., Zákupy, Benešov n. Pl., Česká Kamenice, Jílové, Jiříkov, Krásná Lípa, Mikulášovice, Šluknov, Velký Šenov, Vejprty, Desná, Rychnov u Jablonce n. Nis., Smržovka, Velké Hamry, Český Dub, Hejnice, Hodkovice n. Moh., Chrastava, Nové Město p. Smr., Raspenava, Libochovice, Terezín, Třebenice, Úštěk, Postoloprty, Lom, Meziboří, Osek, Chabařovice, Neštěmice
Východočeský kraj:	Golčův Jeníkov, Ledec n. Sáz., Přibyslav, Světlá n. Sáz., Chlumeck n. Cidl., Smiřice, Třebechovice p. Or., Heřmanův Městec, Chrast, Skuteč, Slatiňany, Lázně Bělohrad, Sobotka, Červený Kostelec, Česká Skalice, Hronov, Police n. Met., Teplice n. Met., Holice, Chvaletice, Lázně Bohdaneč, Sezemice, Borohrádek, Dobruška, Kostelec n. Orl., Opočno, Rokytnice v Orl. h., Týniště n. Orl., Vamberk, Lomnice n. Pop., Rovensko p. Trosk., Jevíčko, Hostinné, Rtyně v Podkr., Úpice, Brandýs n. Orl., Jablonné n. Orl., Králíky, Letohrad, Žamberk
Jihomoravský kraj:	Adamov, Letovice, Rájec—Jestřebí, Velké Opatovice, Kuřim, Oslavany, Šlapanice, Zbýšov, Židlochovice, Klobouky, Podivín, Pohořelice, Valtice, Velké Pavlovice, Brumov—Bylnice, Fryšták, Vizovice, Bzenec, Dubňany, Strážnice, Vracov, Ždánice, Polná, Telč, Třešť, Hulín, Chropyně, Koryčany, Konice, Kostelec na Hané, Němčice n. Han., Jaroměřice n. Rok., Jemnice, Náměšť n. Osl., Bojkovice, Hluk, Uherský Ostroh, Bučovice, Ivanovice na Hané, Rousínov, Slavkov u Brna, Miroslav, Velká Bíteš
Severomoravský kraj:	Břidličná, Moravský Beroun, Vrbno p. Prad., Zlaté Hory, Brušperk, Vratimov, Petřvald, Fulnek, Klimkovice, Štramberk, Budišov n. Bud., Hradec n. Mor., Kravaře, Tovačov, Hanušovice, Javorník, Loštice
Západoslovenský kraj:	Sládkovičovo, Brezová p. Brad., Holíč, Leopoldov, Vrbové
Středoslovenský kraj:	Trstená, Poltár, Ilava, Bojnice, Nováky, Tisovec, Modrý Kameň, Sliach, Žarnovica, Rajec
Východoslovenský kraj:	Giraltovce, Medzev, Spišská Belá, Spišská Stará Ves, Svit, Sobrance, Strážske, Lipany, Dobšiná, Jelšava, Krompachy, Podolinec, Čierna n. Tis., Sečovce, Hanušovce n. T.

Změny v seznamu měst a obcí městského charakteru s MěstNV od 1. 1. 1983 do 31. 12. 1987

Okres Ústí nad Labem	obce Chabařovice a Neštěmice (k 1. 1. 1983 obce s MěstNV 3. kategorie) administrativně sloučeny s městem Ústí nad Labem (k 1. 1. 1986)
Okres Trutnov	seznam měst 2. kategorie se doplňuje o obce Pec pod Sněžkou a Svoboda nad Úpou (k 1. 1. 1987)
Okres Jihlava	obec s MěstNV 3. kategorie Telč byla přeřazena do měst 2. kategorie (k 1. 1. 1986)
Okres Vyškov	obec s MěstNV 3. kategorie Slavkov u Brna byla přeřazena do měst 2. kategorie (k 1. 1. 1986)
Okres Karviná	do obcí s MěstNV 3. kategorie byla zařazena obec Rychvald (k 10. 4. 1985)

Lze tedy doporučit, aby se za města pokládala města a obce městského charakteru (3. kategorie) včetně Prahy, Bratislavy a měst se zvláštním postavením.

Ostatní území (po vyloučení měst takto identifikovaných) by se měla pokládat za „venkovský prostor“ anebo za venkov — oba tyto pojmy jsou obsahem v podstatě identické.

Ostatní obce (po vyloučení měst definovaných výše uvedenými kritérii) by bylo účelné označovat za venkovské obce.

Pro analýzu měst podle uvedeného vymezení, jakož i venkovského prostoru a venkovských obcí existuje bohatství informací z datové báze sčítání lidu, domů a bytů, šetření občanské vybavenosti a některých dalších registrů, které lze automatizovaně zpracovávat i podle republik, krajů a okresů.

Terplan — Státní ústav pro územní plánování v Praze zpracoval údaje ze sčítání lidu, domů a bytů 1970 a 1980 do 17 přehledných sestav obsahujících 180 ukazatelů, a to za soubory měst a obcí městského charakteru a za soubory venkovských obcí. V tab. 2 uvádíme alespoň přehled o počtu obcí a rozmístění obyvatelstva podle jednotlivých souborů obcí.

Na str. 111—113 uvádíme jmenný seznam měst a obcí městského charakteru podle kategorií a stavu k 1. lednu 1983 s dodatkem změn, nastalých od tohoto data do 31. 12. 1987. První přehled byl zpracován v Terplanu v roce 1984 (8).

Nová klasifikace obcí v Československu otevírá novou etapu v kategorizaci našich obcí. Bude sloužit všem účelům včetně geografických studií a analýz, pro plánování rozmístění a koncentrace obyvatelstva, pro urbanistické studie, pro celou státní a místní správu. Zbývá zmínit se o vztahu nové klasifikace obcí ke klasifikaci užívané našimi statistickými orgány. Nová klasifikace nevyklučuje možnost využívání dosavadní statistické klasifikace obcí pro zvláštní účely demografických analýz, takže se nestala zastaralou, ale zřejmě se zužuje její praktické využívání.

(Pozn.: V některém z dalších čísel Sborníku budou uveřejněny výsledky z analýzy demografických a sociálně ekonomických charakteristik městského a venkovského obyvatelstva ve smyslu popsané definice.)

Literatura:

1. Aktuální sociologické otázky rozvoje venkova a města. Praha, Československá sociologická společnost při ČSAV 1985, s. 212.
2. ANDRLE, A., KIESEWETTER, Z.: Rozvoj měst a obcí v Československé socialistické republice. Praha, Svoboda 1982, s. 176.
3. ANDRLE, A., SRB, V., MARTÍNEK, J.: Vývoj československých měst 1869—1980. Praha, Knižnice ČKVTIR a Terplan 1986, s. 76.
4. ANDRLE, A. a kol.: Vývoj obyvatelstva a bydlení ve městech a na venkově. Praha, Terplan 1987, s. 91.
5. Compendium of human settlements statistics. OSN, New York 1985.
6. Československá statistika, svazek 9. (Sčítání lidu, domů a bytů v RČS 1921). Praha, SÚS 1924.
7. Československá statistika, svazek 98. (Sčítání lidu, domů a bytů v RČS 1930). Praha, SÚS 1934.
8. HAMERSKÁ, H.: Kategorizace měst a obcí v ČSR (vč. stručného přehledu za SSR). Praha, Knižnice ČKVTIR a Terplan 1984, s. 11.
9. HAMERSKÁ, H.: Kategorizace měst a obcí ČSR — 2. obnovené a rozšířené vydání.

- ní [vč. stručného přehledu za SSR a přehledu střediskových obcí ČSR]. Praha, Knižnice ČKVTIR a Terplan 1987, s. 29.
10. HRONÍK, K. a kol.: Posílení úlohy a pravomoci národních výborů ve městech. Praha, Svoboda 1984, s. 153.
  11. Klasifikace obcí pro sčítání lidu, domů a bytů v roce 1961 (1. znění), a Klasifikace obcí pro sčítání lidu, domů a bytů v roce 1961 (2. definitivní znění). Vydal ÚÚSKS v září a listopadu 1961.
  12. SLEPIČKA, A.: Venkov a/nebo město. Praha, Svoboda 1981, s. 368.
  13. SRB, V., KUČERA, M.: Nová klasifikace městských obcí v Československu. In: Sborník ČSGS, 67, Praha, Academia 1962, č. 2, s. 160—173.
  14. Prospects of World Urbanization. Revized as of 1984—1985. OSN, New York 1987.
  15. VOTRUBEC, C.: Lidská sídla, jejich typy a rozmístění ve světě. Praha, Academia 1980, s. 396.
  16. Zákon ČNR o národních výborech č. 31/1983 Sb. [úplné znění, jak vyplývá pro Českou socialistickou republiku z pozdějších zákonných změn a doplňků] a zákon SNR č. 32/1983 Sb. [úplné znění, jak vyplývá pro Slovenskou socialistickou republiku z pozdějších zákonných změn a doplňků].
  17. ZIBRIN, P.: Priestorové štruktúry sídelných systémov. Bratislava, Urbion 1981, s. 190.

Резюме

НОВАЯ КОНЦЕПЦИЯ ПОНЯТИЯ ГОРОД И ДЕРЕВНЯ И ЕЁ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ГЕОГРАФИИ

Определение «города» и деревни» имеет не только теоретическое значение. Оно обусловлено исторически, причем разница в дальнейшем росла, особенно в период индустриализации.

В настоящее время можно наоборот наблюдать тенденции сближения этих понятий в экономическом и социальном плане и в рамках осуществления урбанизации. Этот процесс в ЧССР носит неантагонистический характер.

Первоначальное различие «города» и «деревни» исходило из количества проживающих (город от 2 000 жителей). Его сменило разграничение на основе категоризации функций. С 1982 г. были города сгруппированы до трех категорий в зависимости от степени значения горсоветов.

В приложении имеется список городов и населенных пунктов городского типа к 1. 1. 1982 г., а также изменения до 31. 12. 1987 г.

(Pracoviště autorů: Terplan—Státní ústav pro územní plánování, Platněřská 19, 110 00 Praha 1.)

Došlo do redakce 11. 3. 1987.